

IBÈRIC KAŠTAUN: UN ELEMENT CARACTERÍSTIC DEL LÈXIC SOBRE TORTERES

Llengua Ibèrica, escriptura ibèrica, inscripcions ibèriques, dones, torteres.

Joan Ferrer i Jané*

*En este artículo se revisan las inscripciones ibéricas sobre fusayolas y para algunas de ellas se proponen nuevas lecturas. Las nuevas lecturas permiten identificar el primer elemento característico del léxico ibérico sobre fusayolas: **kaštaun**.*

Lengua ibèrica, escriptura ibèrica, inscripcions ibèriques, mujeres, fusayolas.

*In this paper the Iberian inscriptions over spindle whorls are revised, and for some of them, new readings are suggested. The new readings cause the identification of the first characteristically element of the Iberian lexicon over spindle whorls: **kaštaun**.*

Iberian language, Iberian script, Iberian inscriptions, Women, Spindle Whorls.

*Dans cet article les inscriptions ibériques sur fusaioles sont révisées et par quelques-unes, des nouvelles lectures sont proposées. Les nouvelles lectures permettent d'identifier le premier élément caractéristique du lexique ibérique sur fusaioles: **kaštaun**.*

Langue ibérique, écriture ibérique, inscription ibérique, femmes, fusaioles.

253

INTRODUCCIÓ

Les torteres s'inseriren a l'extrem inferior dels fusos per afavorir el moviment de rotació i augmentar la tensió de les fibres amb l'objectiu d'aconseguir fils més uniformes i resistents en el procés de filar. Tant les fonts clàssiques gregues i llatines, com la iconografia present en vasos grecs i els paral·lels etnogràfics coincideixen en que

l'activitat de filar era exclusivament femenina (Castro 1979, 127). El clar context femení de les torteres s'hauria de reflectir d'alguna forma a les inscripcions ibèriques que les usen de suport i per tant podria ajudar a clarificar el significat del lèxic més característic que hi apareix. S'han publicat nou inscripcions ibèriques sobre torteres amb una longitud superior als tres signes², dues del Palomar (Oliete, Terol), una del Cabezo de las Minas

1.- Agraïments: Maria Fabra (Museu de Valls), Josep Ramon Gallart (Museu d'Artesa de Segre), Joan Ramon González (Institut d'Estudis Ilerdencs), Aurora Martín (MAC Girona), Jordi Nogué (Servei d'Atenció als Museus), Arturo Oliver (Museu de Belles Arts de Castelló), Joaquim Pujol (Museu de Mataró), Josep Lluís Ribes (Institut d'Estudis Ilerdencs), Josep Maria Ribé i Martí (Valls) i a Jordi Sagrera (Universitat de Girona). A tots ells els agraïxo les informacions subministrades i les facilitats per inspeccionar les torteres objecte d'estudi en aquest article. Les fotografies reproduïdes de les torteres d'Oliete són les publicades per Silgo (2001). Les fotografies de la tortera de Torregrossa són les realitzades per Untermann de les que hi ha còpia al Museu d'Artesa de Segre. La resta de fotografies són pròpies.

2.- Es recullen a MLH III almenys quinze torteres inscrites (E.1.438-E.1.452) amb dos o tres signes procedents d'Azaila (Terol). El nombre de torteres inscrites d'aquest jaciment es podria triplicar si es té en compte que en algun cas el text apareix repetit en múltiples torteres (E.1.447 i E.1.451), que algunes torteres de més d'un signe no estan recollides a MLH (Beltrán, 1995, 16.1, 29.1, 29.6, 29.11, 29.14 i 29.15) i que hi ha un nombre elevat de torteres amb un sol signe que tampoc no es recullen a MLH (Beltrán 1976, 248 fig. 66-68). També amb un parell de signes s'ha publicat una tortera (E.12.5) procedent del Tiro de Cañón (Alcañiz, Terol). També s'ha publicat una tortera cònica amb cap procedent del Tossal de Sant Miquel (Lliria, València) (Bonet/Mata 1989, 134) amb un parell de signes enllaçats de lectura dubtosa.

(Botorrita, Saragossa), una del Gebut (Soses, Lleida), una de Margalef (Torregrossa), una del Vilar (Valls, Tarragona), una de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, Barcelona), una de Cala Castell (Palamós, Girona) i una de Sant Julià de Ramis (Girona). A elles s'ha d'afegir una tortera inèdita, la de la Morranda del Ballestar (La Pobla de Benifassà), tot i que el text d'aquesta no es té en compte en aquest treball, atès que encara està en curs d'estudi.

Totes les inscripcions ibèriques sobre torteres han estat realitzades usant el signari ibèric nord-oriental. Excepte la del Gebut, que va de dreta a esquerra, la resta de textos van d'esquerra a dreta com és habitual en aquest signari. Només a la tortera de Sant Julià de Ramis s'usa amb claredat el sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives (Ferrer i Jané 2005, 964). Geogràficament, la dispersió de les torteres inscrites presenta una clara concentració al nord del territori de difusió dels textos ibèrics en signari nord-oriental (Fig. 1), concentració que es manté fins i tot considerant els textos de menor longitud i les celtibèriques³. De les peces amb context arqueològic, només la meitat de les considerades, es desprèn que les cronologies són més aviat tardanes: ss. II i I a.C. Excepte potser la de Sant Julià de Ramis, la resta de les inscripcions han estat realitzades amb seguretat en el procés de producció de l'objecte, ja sigui abans de la cocció, amb el fang tendre o després de l'assecat, i en un cas pintada: la de la Morranda del Ballestar. La forma general és la bicònica, excepte en una de les d'Oliete (E.5.6*) que té forma cònica. El text ocupa sempre el lateral superior o la part superior del con, atès que és la que estaria a la vista de la dona que filava, tot i que en algun cas el text s'estén

a la cara inferior, com és el cas de la tortera de Palamós.

A la primera part d'aquest treball s'analitzen les inscripcions de les torteres posant èmfasi en els problemes de lectura que presenten. A la segona part s'analitzen des d'un punt de vista global els elements lèxics identificats, entre els que destaca *kaštaun*.

LA TORTERA DEL GEBUT (SOSES)

Les incisions són molt profundes i ben marcades, però anguloses, probablement ha estat realitzada abans de la cocció, però no és tan evident com en altres casos. No consta a l'IEI cap documentació que informi del context arqueològic ni tant sols que permeti verificar la procedència exacta de la peça, malgrat que des de sempre la peça es considera procedent del Gebut i així s'ha reflectit a la majoria de treballs (Maluquer 1968, 126; Lara 1974, 85, fig. 55; Untermann 1990, 173; Panosa 1999, 303; Silgo 1999, 30; Junyent 2002, 69), encara que en d'altres (Siles 1985, 313; Silgo 1994, 249) encara se l'identificava com un pondus dels Castellassos (Albelda, Osca) seguint la primera publicació de Pita (1953, 104). Anys més tard el propi Pita (1975, 122 i 125) ja publicaria la peça com una tortera del Gebut.

Cal començar la lectura del text del Gebut (Fig. 2) per un separador de segments en forma de tres punts a la dreta del signe *ka* que permet fixar el punt d'inici de lectura de la inscripció. Inexplicablement, cap dels dibuixos coneguts de la inscripció reflectien aquest separador i per tant tots els intents de transcripció

254

Nº Jaciment	Dimensions	Localització	Nº de signes	Cronologia
1 El Gebut (Soses) (D.11.3)	22 x 35 mm	Institut d'estudis ilderdencs (L-775)	10	-
2 Margalef (Torregrossa) (D.9.2)	20 x 30 mm	Museu d'Artesa de Segre (M-71-114) (Desapareguda)	13	< s. II aC
3 Cala Castell (Palamós) (C.4.2)	26 x 44 mm	MAC Girona (C-2391)	34	-
4 EL Cabezo de las Minas (Botorrita) (K.1.6)	?? x 37mm	Col·lecció Tapia	9	-
5 El Vilar (Valls) (C.35.1*)	26 x 40 mm	Col·lecció Ribé	29-30	-
6 Can Miralles - Can Modolell (Cabrera de Mar)	21 x 28 mm	Museu de Mataró (75158)	11-12	< ? s. II aC
7 El Palomar (Oliete) (E.5.6*)	23 x 44 mm	Museo de Teruel (9266)	12	1/3 s. I aC
8 El Palomar (Oliete) (E.5.7*)	23 x 33 mm	Museo de Teruel (9268)	12	1/3 s. I aC
9 Sant Julià de Ramis	20 x 32 mm	SAM Girona (SJR-97-1120)	17	< ? s. II aC
10 La Morranda del Ballestar (La Pobla de Benifassà)	22 x 30 mm	Museu de Belles Arts de Castelló (Nº inventari 2278)	>30	? s. I aC

3.- La tortera (K.1.6) del Cabezo de las Minas (Botorrita) també procedeix de territori celtibèric, però la ibericitat del text és clara. A més de les inscripcions ibèriques també es coneixen tres inscripcions llargues procedents de territori celtibèric d'interpretació poc clara: una de procedència desconeguda (Ballester/Turiel 2006, 37), la de Monreal de Ariza (Zaragoza) (K.7.1) (Jordán 2004, 215) i la del Poyo de Mara (Zaragoza) (Hoz 2005, 401).

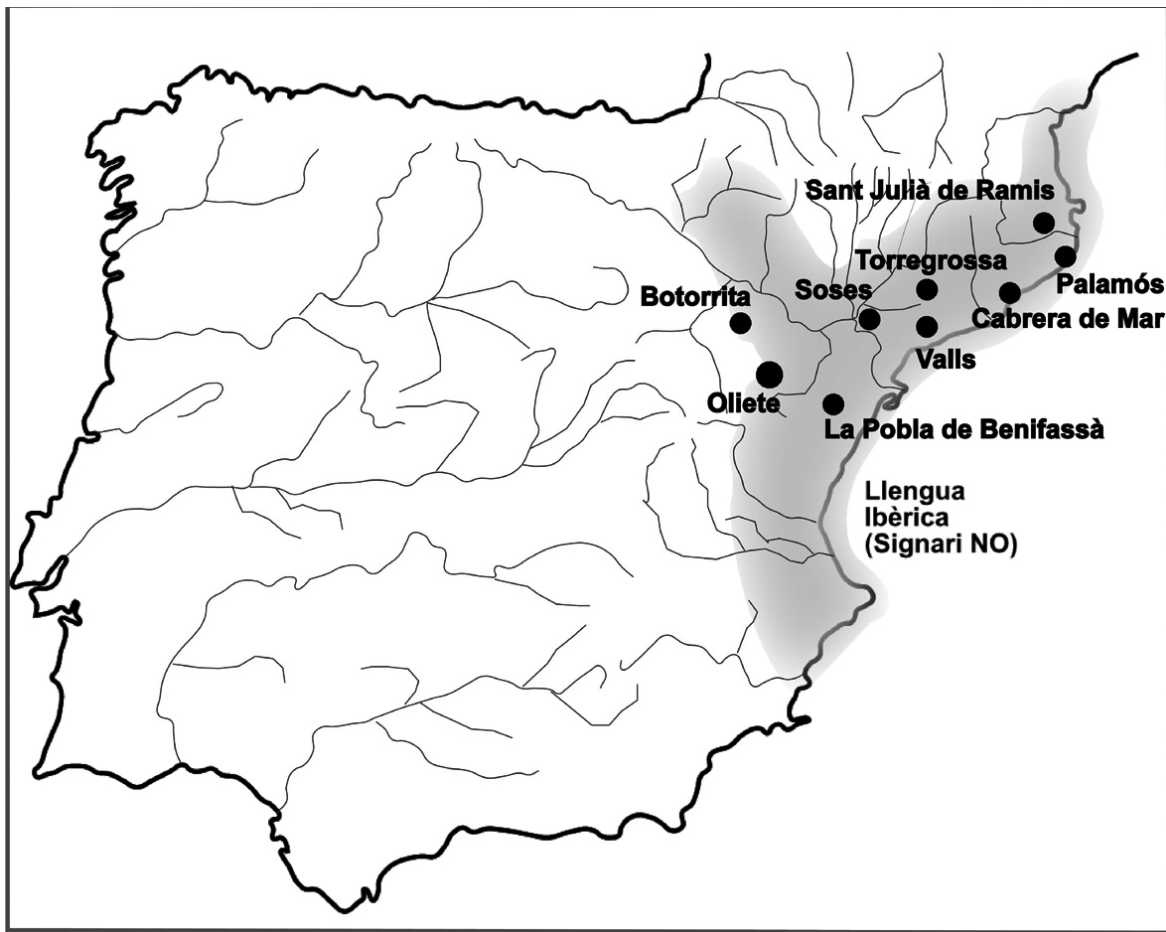

Figura 1. Localització de les torteres amb inscripcions ibèriques de major longitud.

anteriorment ensopegaven amb el problema d'enfrontar-se amb un text circular sense saber on havia de començar la lectura. El signe a la dreta dels tres punts està afectat per l'erosió, però sembla clara la presència d'almenys tres traços en ziga-zaga que podrien ser interpretats directament com un signe **s**, **s1**⁴ o **s4**, en funció de la direcció de lectura o que haurien pogut formar part d'un signe **s** en forma de sigma, **s3** o **s5**, o si l'erosió estigués amagant algun traç curt més a la part superior, **s6** o **s7**. Aquest signe quan ha estat transcrit ha estat identificat unànimement com un signe **be1**, malgrat les dificultats per la falta d'alguns traços tal com reflecteix Untermann al seu dibuix. L'alternativa **s** també la va explorar Untermann (1990, 173), però la va rebutjar en optar per la lectura d'esquerra a dreta i ser incompatible amb el següent signe una **f** erosionada però clarament identificable del tipus **f5**. La seqüència

sf a l'esquerra dels tres punts fa inviable la lectura habitual d'esquerra a dreta del signari nord-oriental i convida a explorar la lectura de dreta a esquerra tal com ja va experimentar Maluquer (1968, 126). El sentit de lectura proposat es veuria reforçat per la constatació de la disminució de grandària dels signes **f** i **s** i la posició forçada dels tres punts, segurament perquè l'autor no va planificar correctament l'espai disponible i van ser els darrers en ser traçats. A l'esquerra del signe **ka**, la lectura dels cinc primers signes no presenta dificultats **ka1**, **ś2**, **ta1**, **u3**, **n1**. El signe que Siles (1985, 313) i Untermann (1990, 173) identifiquen com una **e1**, presenta un trencament més aviat superficial que afecta la meitat inferior del signe, però que no impediria la visualització dels traços davanters si existissin i no és el cas, per tant cal descartar aquesta lectura, que forçaria la lectura en el sentit habitual d'esquerra a dreta, i adop-

4.- Mentre no s'indiqui el contrari la classificació utilitzada és la d'Untermann (1990, 246) a MLH III.

tar la lectura **ba1**, a l'igual que ja va fer Maluquer (1968, 126). El signe següent és un clar **n1** i el següent malgrat estar afectat per un trencament és un **ku2**. Així doncs la nova transcripció restaria (Ferrer i Jané 2005, 964, nota 38; 2006, 144, nota 37; Orduña 2006, 106; Moncunill 2007, 112):

• **kaštaunbangú s**

LA TORTERA DE MARGALEF (TORREGROSSA)

La inscripció està realitzada a la paret lateral del con superior. Va aparèixer en el transcurs d'excavacions realitzades per afeccionats sense que quedí constància del context arqueològic precís, tot i que el final del poblat es situa entre finals del s. II aC i principis del s. I aC (Junyent 1972, 130) i podria servir de data *ante quem* si la tortera realment hi procedeix. Inicialment conservada al Museu d'Artesa de Segre, actualment està desapareguda.

La lectura de Prescott (1980, 149) és **teteltlbalarkan-
tia** que dibuixa el signe conflictiu com dos cercles en vertical units per un traç pel seu punt mig i que interpreta com dos signes **te**. La d'Untermann és **?tlilbalalkan-
ketia** (D.9.1) que corregeix l'irregular signe **r** original per **l** i no transcriu el signe conflictiu, que dibuixa com un signe B amb semicercles separats, però pel que considera les alternatives **be**, **bo** i **ko**. Al meu parer, a la fotografia aquest signe sembla compost per tres elements independents (Fig. 3): potser un signe inicial en forma d'angle (**ke?**) corregit per un semicercle que sembla no acabar de tancar a la part superior (**a4?**) i un cercle a la inferior (**ku2?** / **f8** / **r3?**), potser el signe erroni s'havia de corregir amb dos signes i aquests van ser traçats més petits que la resta un a sobre de l'altre. El signe llegit **ke8** per Prescott es llegit com un **ke1** amb el traç superior molt més petit que l'inferior per Untermann que considera que és una correcció sobre un signe anterior que justificaria els traços secundaris. Rodríguez Ramos (2001, 283, X2) llegeix **keltlbalalkanbatir**, ja que considera que el signe dubtós del principi seria una evolució de les variants complexes de **ke**, que el signe final **a** seria en realitat **r**, i que el signe **ke** seria **ba** o **mí** corregit sobre un **ke** anterior. Sobre aquest darrer signe, també es podria provar a identificar un **s2** amb els angles poc marcats. Tot i que la lectura **tir** del dos signes finals sembla més familiar que **tia**, no em sembla justificat llegir el darrer signe com un **r5**, essent com és, idèntic al que inicialment s'ha llegit **a4** i que en figurar entre laterals no es pot llegir com **r**. El signe llegit **ka** és molt irregular: Prescott dibuixa un **ka3** amb els traços laterals molt petits i separats, mentre que Untermann dibuixa un **ka2** amb el traç del lateral esquerra curt i quasi horitzontal. Al meu parer, els traços laterals podrien ser secundaris, amb el que restaria un signe **l1** que es podria interpretar com un signe **tu** com el de K1.3, que no té ni base ni

traç central. Un altra qüestió a discutir és el del punt d'inici del text: seguint el mateix criteri que en d'altres torteres, en els textos circulars mal planificats al final del text els signes s'ajunten, cosa que en aquest text podria explicar la posició del signe **l** enganxat al signe **a**, que seria el signe inicial. Alguns dels signes tenen formes poc freqüents i la lectura resulta per moments desconcertant amb tantes **l**, però una alternativa a les lectures proposades podria ser la següent:

• **altunstia?tlilbal**

LA TORTERA DE CALA CASTELL (PALAMÓS)

La inscripció consta de dos textos, el primer és circular i està realitzat a la paret lateral del con superior, mentre que el segon evoluciona en espiral a la paret lateral del con inferior (Fig. 4). La inscripció fou realitzada després de l'assecat, però abans de la cocció (Castro 1980, 140).

La transcripció publicada per Untermann (1985, 438 i C.4.2) és correcta. La dificultat principal de lectura és el l'avantpenúltim signe del segon text que està afectat per l'erosió de la part inferior de la tortera, però no sembla possible cap altra lectura que **?**. El penúltim signe està, afectat per un traç secundari que no impedeix identificar un signe **mí**. L'orientació del signe **bo** no és clara: **bo1** per Prescott (1980, 147), si s'agafa com a referència el signe anterior, i **bo2** per Untermann (1985, 438 i C.4.2), si s'agafa com a referència el posterior. La diferència és rellevant, atès que **bo1** podria ser en realitat **ta2** en el context d'ús del sistema dual (Ferrer i Jané 2005, 960). Si s'estigués usant el sistema dual caldria llegir el segon text: **alorbeítarareukeírní**. El fet que l'altra text conegut d'aquest jaciment (C.4.1) usi el sistema dual pot generar algun dubte, però en contra cal aduir l'ús de la variant simple de **ti** a **tigirs**.

• **tigirsbalaur · armí · bannrí ·
alorbeíborareukeírní**

LA TORTERA DEL CABEZO DE LAS MINAS (BOTORRITA)

La inscripció està realitzada abans de la cocció amb el fang tendre a la part superior del con superior mitjançant la tècnica del puntejat. La troballa de la tortera és conseqüència d'excavacions furtives al Cabezo de las Minas (Botorrita).

La lectura no presenta cap dificultat:

• **sesinenmí** (Beltrán/Fletcher 1991, 30; K.1.6)

LA TORTERA DEL VILAR (VALS)

La inscripció està realitzada a la paret lateral del con superior, una primera línia circular i un segment aïllat en

Figura 2. La tortera del Gebut (Soses).

Figura 3. La tortera de Margalef (Torregrossa).

Figura 4. La tortera de Cala Castell (Palamós)

segona línia. Les incisions són profundes i ben marcades, fetes abans de la cocción sobre el fang tendre. En molts dels signes s'aprecien petits forats fets amb el fang tendre que segueixen o marquen els traços i que potser van servir per realitzar un primer esborrany del text abans de traçar els signes definitius. El seu context arqueològic és desconegut, atès que va aparèixer partida en dos fragments entre les terres remogudes de les obres que

s'estaven realitzant a la zona del jaciment del Vilar a finals del anys setanta (Fabra/Burguete 1986, 72).

La única lectura publicada de la inscripció d'aquesta tortera és la de Panosa (1993, 216), **uſtanataſue-kiarſinekunſir / libalbaſ**. El primer que es pot posar en dubte és el punt d'inici de lectura, atès que el contrast més significatiu entre signes pel que fa a la grandària, es produeix en el segment llegit actualment **sinekunſir**

Figura 5. La tortera del Vilar (Valls).

on clarament el mòdul de la darrera **n** és molt més petit que el de la **i** (Fig. 5). Així doncs, el segment **sinekuns** passaria a ser el darrer del text. A més, el suposat signe **s** final del segment **sinekuns** és problemàtic, ja que els traços són tan tènues que ben bé podrien correspondre a un separador en forma de tres punts. El signe **í** anterior al trencament que s'ha transcrit com una **f8** és realment una **í5**, doncs disposa d'una asta vertical. El trencament de la tortera i l'erosió superficial de la zona ha fet quasi desaparèixer un signe del que bàsicament en restaria només l'inici i el final d'un traç vertical i restes tènues dels traços diagonals que són compatibles amb la reconstrucció d'un signe **e1**. Darrera el trencament hi ha un signe llegit **u** originalment, però que clarament és un signe **ke**. El signe **u** està parcialment afectat pel trencament de l'altre costat que probablement amaga el tram final del traç vertical, però la lectura és clara i no pot ser en cap cas un signe **te**. El signe **í** del segment **egiar** s'ha transcrit originalment com un signe **f8**, però les angulositats que presenta, la falta d'asta per llegir un signe **f5** i el fet que formi part d'un segment molt freqüent que sempre apareix amb l'altra vibrant, em fa pensar que cal transcriure aquest signe com a una variant poc acurada de **r**. El signe **a** anterior pot generar algun dubte, atès que la seva forma final podria passar per un signe **f5**, però l'ordre dels traços, el context determinen un signe **a3** irregular. A la segona línia el primer signe transcrit com a **l** podria ser en realitat un signe **ba**, atès que l'apèndix que identificaria el signe **l** és molt curt i quasi horitzontal. El darrer signe transcrit com a **í**, més aviat sembla una variant poc acurada de l'altra vibrant, **r**. A la segona línia hi ha un signe aïllat, just al punt intermedi entre el signe **ta** i el signe **n** del fragment **kestan**, que podria ser un signe **m3**, o potser un signe **o3** si es té en compte un segon traç vertical que sembla fet amb menor intensitat. El paral·lelisme del fragment **kestan** amb el fragment **kaštaun** del Gebut i el fragment **kaštaum** de Sant Julià de Ramis permet plantejar la possibilitat que el signe

aïllat sigui una correcció i que per tant, la lectura la lectura d'aquest fragment fos **kešta(m)n** o potser **kešta(o)n**. Així doncs, la nova transcripció restaria (Ferrer i Jané 2005, 964, nota 40; Moncunill 2007, 284):

- **írekešta(m)natarásuegiarsinekun**
- **baibaibar**

LA TORTERA DE CAN MIRALLES-CAN MODOLELL (CABRERA DE MAR)

La inscripció està realitzada a la paret lateral del con superior. Ben cuita i de superfície brunyida, la inscripció fou feta amb un instrument punxant després del secat, però abans de la cocció (Pujol/Garcia 1982, 105). El seu context arqueològic és el primer nivell d'abandonament de la sitja nº 33 de Can Miralles-Can Modolell datat al segon quart del segle II aC.

Alguns dels signes del text de la tortera de Cabrera de Mar són quasi il·legibles, no per l'estat de conservació de la peça, que és excel·lent, sinó pel que sembla un intent de correcció d'un text inicial erroni i una incorrecta planificació de l'espai disponible. Per Pujol/Garcia (1982, 105) la lectura seria **lešketin itukebabatau** suposant que els signes del segon segment estiguin girats 180°, proposta que només és convincent en el cas del possible signe **i** (Fig. 6). Per Velaza (1991, 124) la lectura seria **tilešketin[.....]**, però la lectura **ti** del primer signe no és possible, tenint en compte que el suposat signe **ti4** és molt dubtós i en ser el primer signe, s'esperaria que estigués ben traçat, a més, la presència d'un signe MLH III **ti1** posterior invalida la identificació del primer signe com a MLH III **ti4**. Per Panosa (1993, 7. 1) la lectura seria **kailéšketin*III** (o bé **XIII**), però la lectura **kai** proposada requereix la superposició dels dos signes, fet possible a final d'un text circular mal planificat, però molt improbable al principi del text. Tampoc la proposta d'identificar-hi numerals sembla plausible ni epigràfica-

Figura 6. La tortera de Can Miralles – Can Modolell (Cabrera de Mar)

ment, ni pel context. Per Rodríguez Ramos (2005, 118) la lectura seria *tilešketin[.....]*. També per Rodríguez Ramos (2001b, 11, nota 4) una possible alternativa de lectura seria **lešketon*, però el traç inferior del signe *ti* existeix, tot i que la clara desproporció entre els traços superiors i l'inferior, i que els traços en aquest mateix signe no encaixin perfectament, impedeix descartar completament aquesta proposta. Al meu parer, cal interpretar la barra vertical que apareix precedint el signe *l* com un signe *ba*. Menys probable és que es tracti d'una barra separadora, tot i que ocupi tot el lateral de la tortera i que sigui significativament més gran que el signe *l*, atès que les barres separadores són molt infreqüents en les inscripcions en signari nord-oriental. Just abans d'aquesta barra i probablement a causa de la incorrecta planificació de l'espai disponible, el penúltim signe, un signe *ka* ben traçat, s'hauria traçat amb un mòdul més petit per poder-hi traçar a sobre un signe *n* mal traçat per la manca d'espai. La lectura inversa dels dos signes finals seria estrictament possible, però sembla que és la *n* la que s'adapta a la presència de la *ka* i no a l'inrevés. Pel que fa als signes il·legibles, només indicar que es podria intentar una lectura *ar* dels signes originals, que encaixaria amb un dels esquemes esperats: NP + *ar*, però no s'acaba de veure quins serien el signes finalment traçats o la raó per la que haurien estat desfigurats. Així doncs, al meu parer la transcripció més prudent restaria:

• *balešketin++bakan*

LA PRIMERA TORTERA DEL PALOMAR (OLIETE)

La primera tortera d'Oliete és bicònica i presenta una inscripció realitzada abans de la cocció sobre el fang tendre a la part superior del con superior. Aquesta tortera va aparèixer en el carrer I amb una cronologia de primer terç del s. I aC.

En aquesta tortera alguns signes han estat traçats de forma molt poc acurada i no queda clar on comença el text (Fig. 7). Les lectures publicades són *šanišaaušurka* (Vicente et al. 1990, 52), *šanbašaruštirn* (Silgo 1999, 27), *šanbašarušurn* (Silgo 2001, 348) *šanišarvštirki* (Rodríguez Ramos 2002, 267) i *šanišarušurka* (Moncunill 2007, 228). Al meu parer, els signes identificables són els següents: *š1, a1, n1, ba1, š1, a1, r6, u3, š1, ti1, í4, i o3*: és a dir *šanbašaruštifo*. La lectura del signe *ti1* em sembla clara, tot i la manca del traç horitzontal. La lectura del signe *o3* també em sembla clara, no pot ser un *n2*, atès que ja hi ha un clar *n1* i a més la seqüència *fn* seria aberrant. Identificar-hi un signe *ki* en sembla forçat y més improbable encara és identificar-hi un signe *ka*. L'únic signe que admet algun dubte, és el signe *ba* que d'altres llegeixen *i*, que sembla coincidir amb una zona afectada per esclatxes superficials i que a la fotografia no s'acaba d'apreciar amb claredat. Pel que fa a quin és l'inici del text, el criteri unànim seguit per totes les lectures realitzades sembla guiat pel fet que l'espai separador més gran entre signes és el que hi ha entre el signe *o* i el signe *š*, però aquest espai no és prou gran per ser determinant i cal tenir en compte que en d'altres textos circulars sobre torteres, és precisament a l'inici del text on les separacions entre signes són més amples. Al meu parer la lectura més probable d'aquesta inscripció és:

• *ošanbašaruštif*

LA SEGONA TORTERA DEL PALOMAR (OLIETE)

La segona tortera d'Oliete és cònica i presenta una inscripció realitzada abans de la cocció sobre el fang tendre a la part superior del con. Va aparèixer a la casa 7-4 amb una cronologia de primer terç del s. I aC.

Les lectures publicades són: *kutubanubarbiano* (Vicente et al. 1990, 52), *kutubanmbarbianer* (Beltrán 1996, 143), *kutu. nrmbarbiano+* (Silgo 1999, 27; 2001,

347), **kutu+nm̄barbianer** (Rodríguez Ramos 2002, 272) i **kutubanm̄barbianer** (Moncunill 2007, 228). El segon signe, aparentment un signe **u4**, hauria de ser un signe **tu** al que li falta la base, atès que el signe anterior és un signe **ku**, tot i que també s'ha suggerit la possibilitat que sigui un signe **ka** (Rodríguez Ramos 2001c, 284). El darrer signe presenta algun dubte, però hauria de ser una variant poc acurada de **r** (Fig. 8). Els dubtes de lectura principals són els que afecten al tercer signe, una barra vertical amb una petita barra horitzontal a cada extrem. Aquest signe podria ser una barra separadora, molt improbable al signari nord-oriental, una variant no documentada encara del signe **ba**, també molt improbable per la presència en aquest mateix text d'un signe **ba** normal al fragment **m̄bar**, o un altre signe. Tot i que en un altre treball (Ferrer i Jané 2006, nota 45) he assumit com a bona la lectura **kutuban**, que encaixava en l'esquema N + **ban** característic a l'inici d'algunes torteres, cal assumir que un signe que apareix en un text unitari en dues formes clarament diferenciades, ha de tenir valors també diferenciats. Així doncs, reflectint amb un interrogant el signe de valor desconegut, la lectura més prudent d'aquesta tortera restaria:

• **kutu?nm̄barbianer**

Respecte del valor del signe conflictiu, Correa (Silgo 1999, nota 3; 2001, 347) i Rodríguez Ramos (2001c; 284, X3) consideren que podria ser el mateix signe de valor encara desconegut que apareix a un esgrafiat rupestre de la Cerdanya (B23.3*) (Campmajo/Untermann 1991, Oceja-2) i al plom (C.4.1) de Cala Castell (Palamós). El valor sil·làbic, o almenys vocàlic, del signe conflictiu vindria exigint pel fet que al plom (C.4.1) de Palamós aquest signe està a principi de segment precedint una vibrant: **m̄r̄batibi**. Les hipòtesis plantejades sobre el valor d'aquest signe es basen en els signes absents al plom de Palamós: **bu**, **ta**, **to** i **tu** (Fletcher 1985,297; Untermann 1990, 82; Rodríguez Ramos 2001c, 284). O en l'absència de les variants no

desdoblades dels sil·labogrames del sistema dual: **de**, **ku** i **ke** (Rodríguez Ramos 2001c, 284). Fletcher (1985,297) li assignà provisionalment el valor **ta**, per poder establir paral·lels amb segments que comencen per **tar̄ba**, però la identificació de la variant **bo1** com a variant complexa de **ta** invalida aquesta hipòtesi (Ferrer i Jané 2005), tot i que afegeix un altre signe absent: **bo**. A la tortera d'Oliete hi ha una alternativa de valor pel signe conflictiu que permetria identificar l'esquema N + **ban**: si el valor del signe conflictiu fos /ma^h/, es podria llegir el text com **kutum̄(a)n^h** amb una nasal labial producte de l'assimilació⁷ de la nasal final de **kutum^h** amb la labial inicial de **ban**: ***kutum̄ban**. En contra d'aquesta interpretació es podria adduir l'acumulació de valors nasals al plom de Palamós⁹ i l'aparent duplicat de valors respecte de la combinació del signe **m^h** amb el signe **a**.

LA TORTERA DE SANT JULIÀ DE RAMIS

La inscripció sembla realitzada després de la cocció a la paret lateral del con superior. Procedeix del sector de l'antiga església parroquial, en concret de la habitació E de la casa 1. Va aparèixer amortitzada formant part d'un paviment (U.E. 1120) de mitjans de s. II aC, data *ante quem* que cal prendre com límit superior, però probablement la inscripció va ser realitzada molt abans, tenint en compte l'ús del sistema dual, excepcional a partir d'inicis del s. II aC.

El dibuix de la inscripció i la transcripció proposada pels editors (Burch *et al.* 2001, 148 Fig. 6 i 151 n° 16), **kaśboubantai · óoikaoir** és bàsicament correcte, només s'ha de corregir la lectura de dos signes afectats per trencaments **ti** per **m** i **ta** per **m̄** (Fig. 9). Així com actualitzar la lectura tradicional del signe **bo** per la nova lectura **ta** (Ferrer i Jané 2005)¹¹. El text consta de dos segments diferenciats per la presència de dos

5.- Un valor sil·làbic per una nasal en ibèric no seria una novetat, atès que així s'interpreta també el signe **m̄**. Als textos ibèrics, **m̄** combina trets vocàlics (/a/ o /u/) i nasals (/n/). En alguns casos sembla clar el seu valor /na/: **m̄ibe** com equivalent de NALBE, mentre que en d'altres sembla representar el valor /un/: **m̄bar** com equivalent d'VMAR. Tot i que per tradició se'l segueix representant com **m̄**, segurament **m̄** en seria una representació més acurada (Correa 1999, 385, nota 57). Per alguns investigadors (Untermann, J. 1998, 14; Rodríguez Ramos, J. 2000, 34; Hoz, J. de 2001, 338) **m̄** podria ser una vocal nasal.

6.- En la hipòtesi que aquest signe tingui un valor nasal acompanyat d'un valor vocàlic, l'identifico amb una **m̄**, **m** amb accent obert, per diferenciar-lo de **m̄** (**m** amb accent tancat) i de **m**.

7.- Aquest fenomen és relativament freqüent en antropònims ibèrics en inscripcions llatines: per exemple ADIMELS (TS) < ***adinbels** i SOSIMILUS (TS) < ***sosinbilos**.

8.- **kutum** és una probable variant de **kutur** que apareix a l'esgrafiat rupestre d'Oceja (B23.3*)

9.- El plom de Palamós és un dels pocs textos ibèrics que presenta les tres nasals ibèriques: **m**, **n** i **m̄**, tot i que aquesta darrera amb dubtes. Al plom (C.4.1) de Palamós el segment on apareix el signe conflictiu s'hauria de llegir **m̄r̄batibi** que potser equivaldria a un hipotètic ***nbar̄batibi** amb un element inicial **nbar̄** que potser fos una variant del més freqüent **m̄bar**.

10.- Tot i la representació d'aquest signe com **m**, no està clar quin tipus de nasal representava. Per Rodríguez Ramos (2000, 30) el fonema /m/ en ibèric no existiria, però no exclou la realització d'una nasal en forma de /m/ producte d'una assimilació regressiva.

separadors en forma de tres punts. L'ordre de lectura dels dos mots no és clara, però sembla que els tres punts entre el signe **r** i el signe **ka** han estat realitzats amb menys comoditat que els tres punts entre el signe **i** i el signe **o**, indicant potser que aquells van ser els darrers en ser traçats. El cinquè signe està afectat per un trencament a la seva part superior, però els traços visibles determinen unívocament que es tracta d'un signe **m** enloc del signe **ti** indicat a l'*editio princeps*. El vuitè signe presenta moltes dificultats de lectura, atès que alguns dels traços del signe **ta** llegit originalment coincideixen amb el límit del trencament, fet que fa sospitar que potser no ho siguin realment. Un altra problema d'aquest signe és que de ser un signe **ta** restaria lleugerament tort i excessivament enganxat al traç vertical del signe següent, mentre que la resta de signes semblen més espaiats i ben col·locats. Malgrat que no es pot descartar completament que realment es tracti d'un signe **ta**, s'ha de considerar la possibilitat de que es tracti d'un signe **m'**, potser **m'3** que només difereix del signe **ta** en un dels traços que coincideix amb el trencament i que causa les irregularitats de traçat del signe **ta**. A més, aquesta alternativa de lectura permetria reconstruir un segment prou conegut **banmí**. Així doncs la transcripció del text de la tortera del Gebut restaria:

· *kaštaumbanmí · o'oiakoir*¹²

LA TORTERA DE LA MORRANDA DEL BALLESTAR (LA POBLA DE BENIFASSÀ)

La tècnica de realització d'aquesta inscripció és excepcional, atès que es tracta d'una inscripció pintada. La inscripció consta d'almenys dues línies de text que probablement ocupaven la totalitat de la circumferència de la paret lateral del con superior, tot i que actualment hi ha zones on no s'aprecien restes de signes o les restes són extremadament tènues. El seu context arqueològic (U.E. 2003) és l'habitació B de l'estança 2 que correspon al darrer moment d'ocupació del jaciment en el primer quart del s I aC (Flors/Marcos 1998, 300). El text d'aquesta tortera està en curs d'estudi en el moment de tancar aquest treball.

LÈXIC IBÈRIC SOBRE TORTERES

- **a?ltilbal**: El signe marcat amb un interrogant és un signe de valor desconegut, tot i que també és possible que es tracti de dos signes que corregeixen un signe anterior. La segmentació respecte del segment anterior, **aldunsti**, no és clara, potser s'hauria de llegir **?ltilbal**. Rodríguez Ramos (2001c, 283) llegeix **keltlbal** i considera que podria ser un antropònim format per **keltir** i **balar**, suposant que les **l** finals estan per **r**.
- **aldunsti**: Aquest segment és de lectura dubtosa: **aldunketi**, **aldunbati**, **alkansti**, **alkanketi** i **alkanbati** en serien

Valls (C.35.1*)	íre	kešta(m)n	ataśsu					egiar	sinekun.	/ baibaibar
Soses (D.11.3)		kaštaun						ban	guś.	
Sant Julià de Ramis		kaštaun						ban	mí.	o'oiakoir.
Oliete (E.5.7*)		kutu(n)						?n	míbar	bianer
Palamós (C.4.2)			tigirśbalaur.	ar		mí.		ban		mí /
			alorberibor	ar	eukeř	mí				
Oliete (E.5.6*)			ośanbaś	ar	uśtír					
Botorrita (K.1.6)			sesin(e)	en		mí				
Cabrera de Mar			baleśketin							++bakan
Torregrossa (D.9.2)			aldunsti							a?ltilbal

11.- Va ser precisament el paral·lelisme del primer segment d'aquesta tortera amb el text de la tortera del Gebut, **kaštaunbangurś** el punt de partida de la hipòtesi que la variant **bo1**, l'aspa més un traç vertical, podria no ser una la variant simple de **bo4**, l'aspa més un traç vertical i un altra d'horitzontal, sinó que podria ser la variant complexa de **ta1**, l'aspa sola, en el context del sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives, on els sil·labogrames que representen les oclusives sordes es diferencien dels que representen les oclusives sores amb un traç addicional (Maluquer 1968, 53).

12.- Aquesta lectura ja l'havia avançat en treballs anteriors (Ferrer i Jané 2005, 964, nota 39; 2006, 144, nota 37) i ja ha estat acollida positivament en alguns treballs (Velaza 2006a, 251; 2006b, 312; Orduña 2006, 106; Moncunill 2007, 209). La lectura original dels primers editors ha estat reproduïda, normalment amb reserves, en d'altres ocasions (Velaza 2004, 328; Rodríguez Ramos 2005, 119; Panosa 2005, 1061).

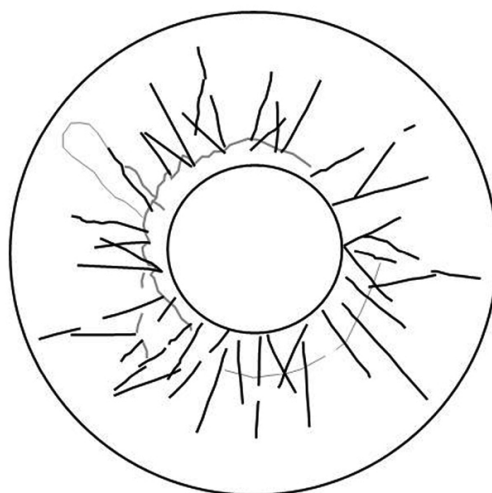
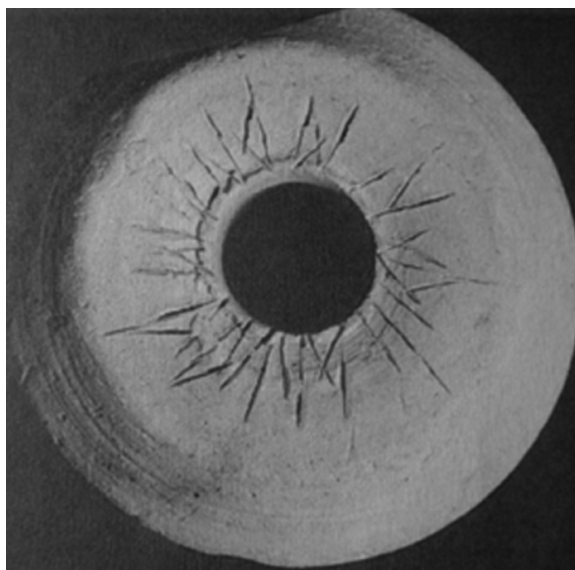

Figura 7. La primera tortera del Palomar (Oliete).

262

Figura 8. La segona tortera del Palomar (Oliete).

·A M * ↑ √ | N, N : H ϕ H N A H N ϕ :

Figura 9. La tortera de Sant Julià de Ramis.

les alternatives més probables. La segmentació respecte del segment següent, **aʔtilbal**, no és clara, potser s'hauria de llegir **aldunstia**. Potser l'**aldun** inicial tingues alguna relació amb el formant GALDVN o GALDVR (Untermann 1990, 225; Rodríguez Ramos 2002, 263) similar a **giskeř** amb **iskeř** (Untermann 1990, 224; Rodríguez Ramos 2002, 262). El final recorda **iunstir** que a més del seu ús com element del lèxic comú, també actua en alguna ocasió com a antropònim (Rodríguez Ramos 2002, 262): **iunstiraku** (F.9.5) o **iunstia*** (B.8.11). Si es confirmés la lectura **unsti**, potser podria tenir alguna relació amb l'**uštir** de la segona tortera d'Oliete.

- **ar**: Els morfemes (**ar**) i (**en**) apareixen majoritàriament en textos curts sobre objectes personals i sobre esteles darrera d'un antropònim i precedint freqüentment al morf **mí**. L'esquema més característic és NP + {(ar / (en))} + (N) + (mí). Aquest esquema s'interpreta genèricament com a marca de propietat, ja que hi ha consens en considerar que té per finalitat indicar que l'objecte, probablement de la classe N en els casos en què s'especifica, pertany a la persona que l'antropònim identifica, però no hi ha consens sobre la funció concreta d'(**ar**) i (**en**), tot i que s'assimilen funcionalment en la major part dels casos a la marca de genitiu. Els morfemes (**ar**) i (**en**) s'exclouen mútuament (Rodríguez Ramos 2003a, 251), cosa que facilita interpretar-los com a al·lomorfs del mateix morfema, on l'ús d'un o altra estaria determinat pel fonema final de l'antropònim (Correa 1994, 281; Faria 2003, 316; Rodríguez Ramos 2005, 47). Al meu parer els antropònims acabats en **ś** combinen amb **ar**, els acabats en **s** i **r** amb **en** i els acabats en **e** amb **n**, pràcticament en tots els casos sense excepcions¹³, mentre que els antropònims acabats en **n** i **f**, combinen principalment amb **ar**, però amb algunes excepcions que són molt freqüents entre les inscripcions més modernes (Ferrer i Jané 2006, Annex 1).
- **alorbeřibor**: Prescott (1980, 150) va considerar la possibilitat que **alorbeřibor** fos un antropònim, però normalment aquesta interpretació es limita al fragment **alorbeři** (Untermann 1985, 439; Rodríguez Ramos 2002, 254; Orduña 2006, 131). El primer formant, **alor** (Untermann 1990, 210; Rodríguez Ramos 2002), està ben documentat com a antropònim: **alorřigis** (E.2.1) o **alorřildun** (D.10.1), per exemple. Pérez Orozco (2007, 101 i 107) també considera **alorbeři** un antropònim i posa en relació **alor** amb el basc *alor* 'camp' i **beři** amb basc *berri* 'nou', que també es documenta en inscripcions aquitanes, per exemple en el teònim ILURBERRIXO (CIL, XIII, 23). L'element final **bor**

s'integra normalment en el següent segment: així doncs, per Untermann (1985, 239), amb reserves, i Faria (2004, 305), **borareuker** seria també un antropònim. En canvi, per Orduña (2006, 131) **borareuker** podria ser una forma verbal. L'element **borar** podria tenir paral·lels a **borariku** (F20.1) i a **borarmil[be]** (F9.7) i per Quintanilla (2005, 517) **borar** seria un apel·latiu. Al meu parer, cal tenir en compte també la possibilitat que **alorbeřibor** s'integri en l'esquema NP + ar + N + mí, esquema que permetria interpretar-lo com un substantiu: potser un antropònim complex, teònim o apel·latiu.

- **atařsu**: La diversitat de les alternatives proposades certifica la dificultat d'anàlisi d'aquest element: **atařsu**, **atařs** + **u** i **atař** + **śu**, però hi ha unanimitat en considerar que conté un antropònim. Al meu parer, si es confirmés la presència dels morfemes **śu** o **u**, caldria tenir en compte altres possibilitats. Fins la identificació de **keřta(m)n**, aquest fragment s'interpretava com un antropònim llegit **uřtanatařsu** (Panosa 1993, 215, nº 25.1, Untermann 1995, 251; Faria 2002, 138) compost per **uřtan**, **atař** i **śu**, o **uřtanatařs** (Rodríguez Ramos 2005, 65, nota 4) amb un morf final **u**. Aquesta hipòtesi es podria seguir mantenint tenint exclent l'element inicial, tot i que els paral·lels pels dos possibles formants no són ni clars ni abundants: **atař**, documentat per exemple a **atařeřar** (H0.1): podria ser una variant de **ata(n)** (Untermann 1990, 211; Rodríguez Ramos 2002, 255) per exemple **atabels** (CNH 141, 17) o ATANSCER (TS). Alternativament (Panosa 1993, 216), es podria identificar un antropònim **atařs**, format per **ata** (Untermann 1990, 211; Rodríguez Ramos 2002, 255) i **ařs** (Untermann 1990, 211; Rodríguez Ramos 2002, 254), més un morf **u** (Untermann 1990, 179). També cal considerar la possibilitat que **śu** no estigui actuant com a formant antroponímic, sinó com un morf (Untermann 1995, 251; Velaza 1996, 331; Moncuñill 2007, 209) i que per tant l'antropònim fos estrictament **atař**. El morf **śu** (Ferrer i Jané, 2006, nota 16) es deixa aïllar amb claredat almenys en l'esquema NP + **śu** en un esgrafiat rupestre (Panosa 2001, 515, nº 2.1) de la Cerdanya que té per únic text **ařamtař** + **śu** (Devesa de Sallent, Bolvir). Inicialment, per Untermann (1995, 251) el morf **śu** podria ser la clau per diferenciar el dedicant del receptor, tenint en compte la presència d'un altra possible antropònim a la tortera de Valls, però acaba considerant (Untermann 2002, 9) que caldria interpretar **uřtanatařsu** en clau d'apel·latiu. Per Velaza (1996, 331), el primer nom, sufixat amb **śu**, podria ser el del dedicant i el segon el del receptor.

13.- Una d'elles precisament a la tortera de Palamós: **alo?be?ibor** + **ar**: cal tenir en compte que és un dels casos on hi ha alternatives d'interpretació en les que no s'identifica l'esquema NP + ar.

- **baibaibar**: Recorda la llegenda d'una dracma d'imitació emporitana **banbaibar** amb el símbol del dofí (Villaronga 1998, 130, 10-9).
- **balešketin**: Aquest element es podria interpretar com un antropònim bimembre compost per un primer formant **baleš**, potser variant del freqüent **beleš** (Untermann

1990, 216; Rodríguez Ramos 2002, 257), o potser **leš**, i un segon formant **ketin** que es podria estar documentant almenys a dues ceràmiques d'Enserune (B.1.270 i B.1.271) que presenten un mateix text que encaixa en un dels esquemes de propietat NP + ar: **ibusketinar** (Faria 1995, 327; Rodríguez Ramos

D.11.3	T ¹⁴	X ¹⁵	kaštaun	ban	guís
	T	X / ?	kaštaum	ban	mí...
F.14.1	E	...	seltar	ban	mí...
F.14.1	E	...	seltar	ban	mí...
Arasa 1998	E	X	seltar	ban	mí...
F.13.19	CP	X	eríar ·	ban ·	balkebeř [
F.13.20	CP	X	eríar	ban ·	bař[
F.13.24	CP	?	[e]řiar	ban ·	bastesildír + te
F.13.44	CP	?	[e]řiar ·	ban	[
F.25.1	CP	?	[e]řiar	ban	[
Sarrión 2003	CP	..	eríar	bam	X
Inèdit ¹⁶	CP	X	eríar ·	ban	+ [
F.13.10	CP	]	eríar ·	ban	guís...
F.13.5 ¹⁷	CP	?	]	ban	guís ·...
F.13.21	CP	?	]	ban	unskel + te
F.13.8	CP	?	]r	ban	gus...
F.13.6	CP	míbař	baltuđer ·	ban	X
F.13.9	CP	]	baltuđer ·	ban de ·	gus+[
F.13.7 ¹⁸	CP	?	[bal]tuđer	ban	...
F.13.18	CP	X	abardan	ban ·	balkeuniř[
F.13.46	CP	]	abardan	ban ·	ede[
CNH, 175	De	ildírda	šalir	ban	X
CNH, 34	Dr	X	šalir	ban	X
Ripollès 2001	Dr	šaitabi	kítar	ban	X
CNH, 140	UB	undikesken	eta	ban	X

264

2003b, 367). Panosa (1999, 279) considera que aquest segment, llegit **kalešketin**, podria ser el nom de la propietària. També Faria (1995, 327) interpreta **kalešketin** com un antropònim. Per aquest mateix segment Rodríguez Ramos (2001b, 11) ha proposat una alternativa de lectura ***lešketon** on s'identificaria un final típic ETON d'alguns noms indígenes amb seguretat femenins presents en inscripcions llatines.

- **ban**: L'esquema més característic en el que s'integra el morf **ban** és {N + ((a)r)} + **ban** + (mí / guís / NP), on **ban** figura darrera elements, que apareixen repetidament i en la mateixa forma sobre el mateix tipus de suport (els més clars: **seltar**, **šalir**, **eta**, **kítar**, **eríar**, **bal-**

tuđer i **abardan**) i per tant haurien d'estar identificant l'objecte o algun concepte estretament relacionat amb el seu ús o amb les persones que els usen. Per Michelen (1976, 357), Silgo (1994, 63) i Rodríguez Ramos (2004, 337 nota 39; 2005 52) **ban** podria ser un determinant del substantiu que el precedeix: adjectiu demostratiu o article. En canvi, Untermann (2002, 3) integra **ban** en un paradigma verbal amb **eba**, **eban**, **ebanen** i **tebanen** amb un significat proper al llafí CVRAVIT. Al meu parer, la interpretació de **ban** com a determinant, en funció compatible d'article indeterminat, encaixaria amb la seva presència en marques de valor de les unitats de bronze

14.- T = Torteres. E = Esteles. CP = Ceràmiques Pintades. De = Denaris. Dr = Dracmes. UB = Unitats de Bronze.

15.- La X indica principi o final de text. Els tres punts (...) indiquen que el text està sencer i continua. Els gafets (] i [) indica que el text, tot i estar fragmentat, continua. L'interrogant (?) indica que podria continuar o no.

16.- Inèdit, agraeixo la notícia a Vicent Escrivà del Museu de Lliria.

17.- Tant en aquest text, com en el següent, es podria reconstruir **eríar** o **baltuđer**, o potser un altre element de comportament similar

18.- Llegit habitualment **[bal]tuđer[**.

d'**undikesken**, on es deixa interpretar com a indicador de la unitat, **etaban** (= 'un eta?') (Ferrer i Jané, J. 2007).

- **bianer**: **bianer**: Aquest element no presenta una interpretació clara, però podria ser un antropònim: **bian** o **bianer**. La seva posició respecte de **míbar** podria ser similar a la de **sinekun** respecte d'**egiar**. En contra Silgo (1999, 29) que considera que l'antropònim seria **míbarbian**. L'element **bi(n)** és un dels possibles numerals ibèrics (Orduña 2005) que també actuen en algun cas com a formants antropònims, normalment amb la forma **bin** (Untermann 1990, 219; Rodríguez Ramos 2002, 259), però potser també amb la forma **bi** acompanyats del morf **ei**: **biei** per exemple (Ferrer i Jané 2006, 142). Així doncs, també **bian** podria interpretar-se com un possible antropònim tenint en compte que **an** (Untermann 1990, 210; Rodríguez Ramos 2002, 254) també apareix com a formant antropònimic: per exemple **anbels** (B.1.40). Alternativament, també cal tenir en compte la possible caiguda de la labial inicial en ibèric: **on/bon** i **bolsken/olsken** per exemple i plantejar algun tipus de relació entre **bian** i el formant antropònimic **ian** (Untermann 1990, 222; Rodríguez Ramos 2002, 261): **ianbin** (F.11.4). En qualsevol cas, al final es podria estar documentant el morf **er** (Untermann 1990, 165), present almenys a **benebedan** + **er** (F13.12 i F13.28) que també s'integra clarament en algun antropònim, com és el cas de SANIBELSER (TS) o ABINER (IRC V, 11; Moncunill 2007, 228).
- **egiar**: L'element **egiar** acostuma a aparèixer en l'esquema NP + **d(e)** + **egiar** que s'interpreta com a marca de producció o autoria, atès que hi ha un cert consens en considerar que indica que el responsable de la producció de l'objecte és la persona identificada amb l'antropònim, de forma similar a l'esquema llatí NP + FECIT, ja que entre altres raons **egiar** és exclusiu de les inscripcions sobre objectes singulars de producció local que han estat molt probablement realitzades en el procés de producció de l'objecte que els hi dóna suport. Encara que amb matisos, relatius fonamentalment a la consideració d'**egiar** com a substantiu o com a forma verbal, aquesta via d'interpretació ha estat quasi unànimement acceptada. Al meu parer la interpretació com a formes verbals de les formes amb nucli **egi** és la més atractiva, tenint en compte els paral·lelismes amb les formes unànimement considerades verbals de nucli **eroka**. Un possible esquema general de les formes amb nucli **egi** podria ser el següent: {**bani** / **bi** / NP / X} + (t(e) / ta / d(e)) + {**egi** + {**ar** / (d)an / en}} + (mí / ban / Y) similar a l'esquema de les formes amb nucli **míbar**.
- **en**: Veure **ar**.
- **eukef**: Per Quintanilla (2005, 517) **eukef** seria un verb similar a **eukiar** (F.14.1) i a **egiar**. La segmentació del

text on s'integra no és clara, així per Untermann (1985, 239), amb reserves, i per Faria (2004, 305), **borareukef** seria un antropònim. En canvi, per Orduña (2006, 131) **borareuker** podria ser una forma verbal. Al meu parer, cal considerar la possibilitat que **eukef** s'integrés en l'esquema NP + **ar** + N + **mi** i per tant es podria interpretar com un substantiu (N).

- **gu(f)s** / **gufs**: El context d'ús més característic d'aquest morf és l'element **bangufs** o **bangus** de les ceràmiques pintades de Lliria, on sempre seria possible reconstruir davant **eriar** o **baltußer** que juntament amb el **kaštaun** de la tortera del Gebut definarien un esquema N + **ban** + **gu(f)s**. Al meu parer (Ferrer i Jané 2006, Annex 7), l'alternança **banmí** / **bangufs** en torteres permet integrar **gu(f)s** en l'esquema N + ((a)r) + **ban** + (mí / **gu(f)s**) i plantejar la hipòtesi que **mí** i **gu(f)s** pertanyin a la mateixa categoria funcional, probablement pronoms. També Orduña (2006, 105) i Moncunill (2007, 112) consideren la possibilitat que **gufs** fos un pronom. En canvi, per Untermann (2005, 1145) **bangufs** podria ser un apel·latiu i per Rodríguez Ramos (2005, 60) **gufs** podria ser un substantiu: regal, ofrena, etc.
- **ife**: Al meu parer, quan **ife** apareix davant segments que es deixen interpretar com a substantius podria estar actuant com a determinant: **ife** + {N / NP}. És el cas de la tortera del Vilar (Valls): **ife** + **kešta(m)n**, de la patera (C21.2) de plata de Tivissa: **bade** + **ife** + **baikar** i del plom F9.5 d'Orlell, on **ife** apareix aïllat com a primer segment davant **bodotaš** que s'interpreta habitualment com un antropònim (Faria 1991, 85; Rodríguez Ramos 2005, 260). En canvi, en d'altres casos podria actuar com a pronom, com sembla ser el cas del text **bas** + **šumi** + **dadin** + **ife** d'una ceràmica pintada (F13.5) de Lliria, on apareix com a darrer element del text, integrat en una possible forma verbal (Silgo 1996, 304; Orduña 2006, 195). Per Untermann (1996a, 90) i per Rodríguez Ramos (2005, 53) **ife** podria ser un pronom o adjectiu demostratiu que podria *concordar* amb el nom al que precediria: **if** + **ika** · **iunstir** + **ika**. També Orduña (2006, 104) considera **if** un pronom.
- **kaštaun**: Els paral·lels més propers són els segments **kaštírte** i **ka[s]tír** de la gerreta de la Joncosa (Ferrer i Jané 2006). i la llegenda monetària **kaštílo** (A97). Respecte del seu significat, es pot plantejar en una primera temptativa que **kaštaun** fos un antropònim (Velaza 2006, 251), però aquesta alternativa d'interpretació comporta acceptar que la repetició de **kaštaun** en tres textos sobre el mateix suport és fruit de l'atzar, fet molt improbable. Al meu parer, la hipòtesi més probable és considerar que la repetició de **kaštaun** sobre tres torteres de jaciments allunyats és fruit de la relació entre el camp semàntic de **kaštaun** i les torteres. També es poden descartar verbs d'ús

general, pronoms o fórmules de salutació que s'esperaria que haguessin aparegut ja en d'altres textos ibèrics. En dos dels textos **kaštaun** apareix en l'esquema {N + ((a)r) + **ban** + (**mí** / **guís** / NP), esquema que permetria pensar en **kaštaun** com un substantiu com **šalir** i **kítar**, que apareixen exclusivament sobre monedes de plata, i pels que s'accepta unànimement que representin plata, moneda de plata o similar, o com **sehtar**, que apareix exclusivament sobre esteles funeràries, i s'accepta freqüentment que signifiqui tomba o similar (Untermann 1990, 194; Silgo 1994, 232; Hoz 2001, 342; Rodríguez Ramos 2005, 53). Així doncs, cal considerar la possibilitat que **kaštaun** fos el nom amb el que en ibèric s'identificaria la tortera (Moncunill 2007, 209), però els paral·lels gal·lo-llatins (Lambert 1994; Dondin-Payre 2001, 333 i 336; Delamare 2002) dels primers segles de l'era permeten plantejar una alternativa. Aquests textos contenen salutacions o missatges breus de contingut literal i metafòric divers, però centrats en un 80% dels casos publicats en una referència femenina explícita, ja sigui genèrica, en forma d'apel·latiu o adjectiu, o concreta, en forma de NP, o en una combinació múltiple dels anteriors. Els casos més clars:

- **MATTA** DAGOMOTA / BALINE ENATA (L-115)
- MONI **GNATHA** GABI / BVDDVTTON IMON (L-119)
- **GENETA** / VIS CARA (L-114)
- **GENETA** IMI / DAGA **VIMPI** (L-120)
- **NATA** **VIMPI** / CVRMI DA (L-112)
- **NATA** **VIMPI** / POTA VI(NV)M (L-121)
- **NATA** **VIMPI** B(ENE) S(ALVE) V(ALE) / TOTVNCI
- TAVRINA / **VIMPI** (L-113)
- TIONO **VIMPI** / MORVCIN (L-111)
- **AVE** **VIMPI** (L-122)
- **AVE** VALE / BELLA TV (CIL XIII, 2 697)
- **AVE** DOMINA / SITIO (ILTG, 524)
- **SALVE** / DOMINA
- **SALVE** TV / PVELLA (CIL XIII, 5 885)
- **SALVE** / SOROR (CIL XII, 5 688)
- ACCEDE / VRBANA (ILTG 523)
- MARCOSIOR / MATERNA (L-117)
- IMPLI ME / SIC VERSA ME
- DA MI

En aquests textos algunes paraules són especialment freqüents: **VIMPI** 'bella' i **GENETA** (i variants **MATTA**, **GNATHA**, **NATA**) 'noia'. També alguns verbs (DA), pronoms (ME o TV) i fórmules de salutació (**AVE** o **SALVE**) es repeteixen, però amb molta menys freqüència. Així doncs, aquest textos permeten plantejar una hipòtesi

en la que **kaštaun** podria ser un apel·latiu femení genèric: potser un equivalent ibèric de **GENETA** o **VIMPI**. Aquesta interpretació es veuria reforçada per una dada interna a la llengua ibèrica, atès que **kaštaun** i variants admetrien una interpretació independent de gènere femení si l'element (**a**)un fos l'element que portés la càrrega semàntica de gènere femení de l'element **-(a)unin** que s'associa a femenins¹⁹ en ibèric (Velaza 1993, 162; Valladolid 1998, 251; Rodríguez Ramos 2001a, 69), ja que apareix en antropònims amb seguretat femenins en inscripcions llatines: **GALDVRIAVNIN** (CIL II, 5922), **SOCEDEIAVNIN** (EE 8) i a **BASTOGAVNIN** (CIL II, 6144). Aquests casos ja van fer pensar a Schmoll (1959, 66, nota 2) que en ibèric l'element comú final d'aquests noms femenins significaria 'filla' o 'dona' i s'hauria fossilitzat en noms llatins. Així doncs, aplicant la hipòtesi d'Schmoll a la possible feminitat de **kaštaun**: Si **-aun** portés la càrrega semàntica de gènere femení equivalent a 'dona', llavors **kašt(a)** en podria estar indicant la qualitat a destacar: 'jove', 'bella', etc.

• **kaštaun**: Veure **kaštaum**. La diferència en la nasal final no hauria de ser significativa tenint en compte la ben documentada alternança de les dues nasals, **n** i **m**, com és el cas de **iumstir** / **iunstir**, **bim** / **bin**, **bam** / **ban**, etc.

• **kešta(m)n** / **kešta(o)n**: Veure **kaštaum**. El paral·lelisme amb **kaštaun** és clar en qualsevol de les dues alternatives de lectura. En el primer cas caldria tenir en compte que el signe **mí** sembla que en alguns casos alterna amb **u**: **míures** / **míres** / **úres**, **míbar** / **VMAR**, **mí** / **ui**. En el segon cas l'alternança entre **o** i **u** és encara més freqüent.

• **kutu(n)**: Aquesta forma que apareix en un dels esgrafiats rupestres (*B23.3) d'Oceja (Alta Cerdanya) és probablement una variant de la més freqüent **kutur** i de la que probablement **utur** també n'és una altra variant. La relació entre **kutur** i **kutuban**, si aquesta fos la lectura correcta, podria ser la mateixa que entre **etar** i **etaban**, que apareixen com a marques de valor equivalents de les unitats de bronze d'**undikesken** (Ferrer i Jané/Giral 2007; Ferrer i Jané 2007). L'element **kutur** és molt freqüent en ploms, on apareix quasi sempre associat (Untermann 1986, 49) a formes verbals del paradigma d'**eroka**, on alterna amb **šalir** en funció aparent d'objecte (Quintanilla 2005, 514; Ferrer i Jané 2006, Annex 13). L'element **kutur** també apareix sobre ceràmiques pintades (F.13.3, F.13.13 i F.13.25) del Tossal de Sant Miquel de Llíria. Respecte de la funció de **kutur**, sembla plausible considerar que actua com un substantiu del lèxic comú (Rodríguez Ramos 2005, 60; Orduña 2006, 90), tenint

19.- En tot cas, són NP masculins amb seguretat:]RESVNIN (Faria 2002b, 238) i]LGAVN (TS).

en compte l'analogia amb **šalir** que unànimement s'interpreta com un substantiu amb el significat de 'diner', 'plata' o similar. Per Rodríguez Ramos (2005, 60) **kutur** significaria "inscripció" o "text", mentre que per Orduña (2006, 90) **utur** significaria 'carta'. Per Moncunill (2007, 228) a la tortera d'Oliete podria estar actuant com a formant antroponímic en els possibles antropònims **kutuban** o **kutubanm̄bař**.

- **m̄i**: Aquest element apareix majoritàriament en textos curts sobre ceràmica, objectes personal i esteles darrera d'un antropònim i precedit freqüentment pels morfoms **ar** i **en**. Els esquemes més característics de la partícula **m̄i** són: NP + ({**ar** / **en**} + (**m̄i**) + (N)) i NP + ({**ar** / **en**} + (N)) + (**m̄i**). Els textos que encaixen en aquests esquemes s'interpreten genèricament com a marques de propietat, ja que hi ha consens en considerar que tenen per finalitat indicar que l'objecte, probablement de la classe N en els casos en què s'especifica, pertany a la persona que l'antropònim identifica, però no hi ha consens sobre el valor concret de **m̄i**. Les hipòtesis d'interpretació més freqüents són: pronom personal de la 1ª persona, verb copulatiu de la 1ª o la 3ª persona del singular, pronom demostratiu, pronom possessiu, marca de genitiu i marca de datiu. El morfom **m̄i** també apareix darrera **egjar** com a element opcional en l'esquema d'autoria, NP + **d(e)** + **egjar** + (**m̄i**) en el text del punxó d'òs de La Peña de las Majadas (Castelnovo, Teruel): **neřsetikan** + **d(e)** + **egjar** + **m̄i** (F15.1). Al meu parer (Ferrer i Jané 2006, Annex 6), la presència del morfom **m̄i** tant en l'esquema d'autoria com en l'esquema de propietat seria un argument favorable al seva interpretació com a pronom, potser personal de la primera persona del singular si els textos ibèrics encaixessin en la tipologia d'objectes parlants (Agostiniani 1982).
- **m̄bař**: El seu ús com a formant antroponímic és clar en alguns casos: **m̄bařadin** (B1.283) en un grafit de propietat sobre una ceràmica d'Enserune. També és plausible l'equivalència amb VMAR: VMARBELES (TS), VMARILLVN (TS) i VMARGIBAS (TS). La seva elevada freqüència d'aparició a les ceràmiques pintades de Llíria ja havia fet plantejar a alguns investigadors que **m̄bař** tingués una funció diferent a la d'antropònim (Untermann 1990, 191; Velaza 1991, 103), en concret per Rodríguez Ramos (2002, 272) podria ser un substantiu del lèxic comú. Al meu parer (Ferrer i Jané 2006, Annex 15), l'esquema general de les formes amb nucli **m̄bař** podria ser el següent: {**ban** / **bi** / NP / X} + (**te** / **de**) + **m̄bař** + {**m̄i** / (N) + **ban** / Y}. Aquest esquema seria molt similar al que es pot reconstruir per les formes amb nucli **egi** i les formes amb nucli **eřoka** que són considerades habitualment verbals. A la tortera d'Oliete, per Silgo (1999, 29) **m̄bařbian** podria ser un antropònim, Rodríguez Ramos (2002, 273) considera les possibilitats

m̄bař(ar)bi o **banm̄bař**, mentre que per Moncunill (2007, 228) l'antropònim seria **kutubanm̄bař**. Al meu parer, a la tortera d'Oliete **m̄bař** hauria de funcionar, com **egjar** a la tortera de Valls, és a dir, com una forma verbal.

- **ořoikaoir**: El paral·lel més proper és el segment **ořoikař** del plom (B.1.373) d'Enserune (Nissan, Aude). També es poden esmentar alguns segments de començament idèntic: una llegenda monetària d'una dracma d'imitació emporitana **ořose** (A.6.10) i el segment **ořosubetař** de la gerreta de la Joncosa (Ferrer i Jané 2006).
- **ořanbař**: Aquest element es podria interpretar com un antropònim bímembre. El primer formant **ořan**, no estaria documentat encara, però potser estigués relacionat amb **ořain** (B.1.57 i B.1.58), amb **ořor** (Faria 2004, 298; Tolosa 2007, 160) a **ořortařban** o amb un possible **ořar** a **anaiořar** (B.1.36 i B.1.37). El segon formant, **bař** (Untermann 1990, 214; Rodríguez Ramos, 2002, 257), és relativament freqüent: per exemple **eleřbař** (B.9.1). Aquest suposat antropònim apareixeria integrat en un dels esquemes de propietat, NP + **ar** + N: **ořanbař** + **ar** + **uřtřř**. Seguint el model de combinació definit en l'ús dels morfoms **ar** i **en**, altra cop un nou formant acabat amb **ř** que combinaria amb **ar**. En funció de la interpretació d'**uřtřř**, **ořanbař** podria ser bé l'autor del regal o la receptora.
- **sesin(e)**: Hi ha unanimitat entre els investigadors en considerar que aquest element és un antropònim. Aquesta unanimitat està causada pel fet que aquest element apareix integrat en l'únic text d'un objecte personal que respon a un dels típics esquemes ibèrics de propietat, propi dels objectes personals i de les esteles, NP + **en** + **m̄i**: **sesinenm̄i**. Probablement **sesin(e)** sigui un antropònim femení, atès que un únic antropònim en genitiu en una tortera ha de ser interpretat com el de la propietària (Hoz 401). En aquest cas probablement receptora d'un regal, atès que la inscripció ha estat realitzada abans de la cocció. Al meu parer, la feminitat de l'antropònim només es pot derivar del fet que apareix sobre una tortera, ja que no hi ha res en l'antropònim l'identifiqui com a femení. En contra, Untermann (1997, 609) que considera que **sesinen** seria un antropònim intrínsecament femení: **sesin** seria una variant del freqüent **sosin** (Untermann 1990, 232; Rodríguez Ramos 2002, 268) i el morfom **en** seria en realitat una assimilació d'un sufix **in** que aquest autor considera propi d'antropònims femenins (Untermann 1990, 205). Per Beltrán/Fletcher (1991, 30), i Rodríguez Ramos (2005, 32) **sesin** seria un antropònim unimembre relacionat amb **sosin**. Per Faria (2002a, 135) es tractaria també d'un antropònim unimembre, però no estaria relacionat amb **sosin**, sinó que seria un formant diferent que també podria estar documentat a SESENCO (Gómez-Pantoja/Alfaro

2001, 176-178) < *sesin-ko. Moncunill (2007, 281) proposa una nova alternativa en la que **sesin** seria un antropònim bimembre format per **ses** (Moncunill 2007, 53) i **sin** (Untermann 1990, 231; Rodríguez Ramos 2002, 267). Per de Hoz (2005, 402, nota 7) **sesine** podria ser un antropònim celtibèric iberitzat encara no documentat: *Sesinos.

- **sinekun**: La majoria d'investigadors consideren que aquest element és un antropònim, ja sia en la nova lectura (Moncunill 2007, 284) o en la lectura tradicional **sinekunsif** (Panosa 1993, 216; Untermann 1995, 250; Velaza 1996, 331; Faria 2000, 123), en contra Rodríguez Ramos (2005, 65 nota 4). Aquest probable antropònim estaria format per **sine** (Untermann 1990, 231; Rodríguez Ramos 2002, 267) i **kun**, probable variant del freqüent **kon** (Untermann 1990, 227; Rodríguez Ramos 2002, 264): per exemple **sinebetin** (F.6.1) i **érskon** (B.7.11 i B.7.13). A la tortera de Valls **sinekun** s'integra en un text complex just a continuació de l'element **egiar** que en aquest text no apareix en l'habitual esquema d'autoria: NP + **te** + **egiar**. Tot i així, per Untermann (2002, 9) seria el subjecte d'**ekiar** i per tant s'hauria d'interpretar com el dedicant masculí de la inscripció. En canvi, Velaza (1996, 331), considera que podria ser el del receptor de la dedicatòria.
- **tigirsbalauí**: Hi ha unanimitat entre els investigadors en considerar que aquest element és un antropònim, tant per l'esquema en el que s'integra, NP + **ar** + **mí**, com perquè els formants antropònims que el componen són ben coneguts, **tigirs** (Untermann, 1990, 235; Rodríguez Ramos 2002, 271) i **balauí**, probable variant del freqüent **belauí** (Untermann, 1990, 215; Rodríguez Ramos 2002, 257): per exemple **tigirsbin** (B.7.34) i **adinbelauí** (C.18.5). Aquest antropònim s'integra en dels esquemes de propietat, NP + **ar** + **mí**, tot i que amb una interpunció inesperada: **tigirsbalauí. armí**, i per tant s'hauria d'interpretar com un nom femení que hauria de correspondre a la propietària (veure **sesin(e)**). Tot i que el fet que el text sigui més llarg i vagi acompanyat d'un segon text podria introduir matisos a la interpretació base.
- **uštif**: Tot i el canvi de vibrat, aquest element podria ser una nova variant morfològica (Rodríguez Ramos 2004, 276) d'**iunstir** com també ho podrien ser **unsir** i **iunsir**. L'element **iunstir** també apareix com **iunstir**, **iustir**, **iušdir** i **iunšdir**. En alguns textos, **iunstir** apareix quasi sempre al començament del text i precedit freqüentment pel segment **neitin**, cosa que ha fet pensar que es tracti d'una fórmula de salutació (Hoz 1979, 236; Velaza, J. 1991, 80) o propiciatòria (Rodríguez Ramos 2005, 58). En el text de la tortera d'Oliete s'integra en un dels esquemes de propietat, NP + **ar** + N: **ošanbaś + ar + uštif** en el que **uštif** hauria d'actuar com a substantiu, potser en funció de salutació –si la relació amb **iunstir** es confirmés i si fos cor-

recta la hipòtesi que l'interpreta com a fórmula de salutació– tal com es documenta a les torteres gal·lo-llatines en les formes SALVE, AVE i VALE. Aquest esquema seria similar al que apareix en dues pateres de plata d'Abengibre: **konildif + ar + bitiar** (G16.5) i **aibeló + ar + betiar** (G16.1). I en una estela de Casp canviant el morf **ar** per **en**: **ośortaiban + en + siltar** (E13.1).

CONCLUSIONS

Les inscripcions ibèriques sobre torteres es poden classificar en dos grans grups. El primer grup està format per la tortera del Cabezo de las Minas (Botorrita), la segona del Palomar (Oliete) i la de Cala Castell (Palamós), aquesta amb doble text. La de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar) i la de Margalef (Torregrossa) també hi podrien encaixar, però ambdós textos presenten greus problemes de lectura. Aquest grup es caracteritza per la presència dels elements més fàcilment interpretables com a antropònims i que s'integren en esquemes coneguts. El text tipus comença amb el probable antropònim seguit dels morfs **ar** o **en** i finalitza amb el morf **mí**. Aquest model no difereix gaire de les marques de propietat que apareixen sobre altres objectes personals o sobre esteles, però el fet diferencial estaria en el conjunt de possibles substantius que poden aparèixer entre els morfs **ar/en** i el morf **mí** seguint l'esquema NP + **ar/en** + (N) + (**mí**): **eukeí** o **uštif són** els més clars. El segon grup està format per la tortera del Gebut (Soses), la de Sant Julià de Ramis i la del Vilar (Valls), tot i presentar major variabilitat que el primer grup, es caracteritza per la presència de l'element **kaštaun**, normalment seguit per **ban**, en la posició on en l'altra grup apareix l'antropònim. La segona tortera del Palomar (Oliete) també es podria integrar en aquest grup canviant **kaštaun** per **kutu(n)**. A les torteres hi apareixen elements ben coneguts del lèxic comú ibèric: **ar**, **ban**, **egiar**, **en**, **guś**, **ife**, **kutu**, **mí** i **mí**. Però l'element més característic del lèxic ibèric sobre torteres és **kaštaun**, atès que apareix en tres de les nou torteres analitzades i no apareix en cap altra text ibèric. També **eukeí** i **uštif**, potser relacionat amb el freqüent **iunstir**, apareixen en posició compatible de ser considerats característics del lèxic de les torteres, però caldrà esperar a nous textos que ho confirmin. La feminitat intrínseca de les torteres hauria d'implicar que molts dels candidats a antropònims identificats fossin femenins: **tigirsbalauí**, **sesin(e)**, **sinekun**, **ošanbaś**, **balesketin**, **ataśu**, **bianer** i **alórbefibor**. Tot i que cal tenir en compte que també alguns haurien de correspondre al possible dedicant masculí, entre altres raons, pel fet que alguns apareixen a la mateixa tortera: **tigirsbalauí** i **alórbefibor** a la de Palamós i **ataśu** i **sinekun** a la de Valls. La feminitat intrínseca de les torteres també

s'hauria de reflectir en el lèxic més característic. Així, tenint en compte que els paral·lels en les torteres gal·lo-llatines assenyalen la molt freqüent presència d'apel·latius femenins, s'ha assajat una interpretació com a apel·latiu femení per **kastaun** i variants. Aquesta interpretació es veuria reforçada per una dada interna a la llengua ibèrica, atès que l'element **(a)un** podria portar la càrrega semàntica de gènere femení de l'element **-(a)unin** que s'associa a femenins en ibèric pel fet d'aparèixer en antropònims amb seguretat femenins en inscripcions llatines (Schmoll 1959, 66, nota 2): GALDVRIAVNIN (CIL II, 5922), SOCEDEIAVNIN (EE 8) i a BASTOGAVNIN (CIL II, 6144).

BIBLIOGRAFIA

- AGOSTINIANI, L. 1982, *Le "iscrizioni parlanti" dell'Italia antica*, Firenze.
- ARASA, F. 1998, Estela antropomorfa con inscripció ibèrica del Mas de Barberán (Nogueruelas, Teruel), *Archivo Español de Arqueología* 71, 79-102.
- ASENSIO, D. et al. 2003, Inscripció ibèrica sobre plomo procedente de Castellet de Banyoles (Tivissa), *Palaeohispanica* 3, 195-204.
- BALLESTER, X., TURIEL, M. 2007, Posible inscripció hispanocèltica sobre fusayola, *Estudios sobre lenguas y epigrafía antiguas – E.L.E.A* 8, 37-41.
- BELTRÁN, A., FLETCHER D. 1991, Dos inscripciones ibéricas de Contrebia Belaisca (Cabezo de las Minas, Botorrita, Zaragoza), *Internationale Archäologie* 1, 29-39
- BELTRÁN, M. 1976, *Arqueología e historia de las ciudades antiguas de Cabezo de Alcalá de Azaila (Teruel)*, Monografías arqueológicas 19, Zaragoza.
- BELTRÁN, M. 1995, *Azaila. Nuevas aportaciones deducidas de la documentación inédita de J. Cabré Aguiló*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.
- BELTRÁN, M. 1996, *Los iberos en Aragón*, Zaragoza, Caja de Ahorros de la inmaculada de Aragón.
- BONET, H., MATA, C. 1989, Nuevos grafitos e inscripciones ibéricos valencianos, *Archivo de Prehistoria Levantina* XIX, 131-148.
- BURCH, J. et al. 2001, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 1 El sector de l'antiga església parroquial*, Girona, Universitat de Girona.
- CASTRO, Z. 1979, Fusayolas ibéricas, antecedentes y empleo, *Cypsel* 3, 127-146.
- CORREA, J.A. 1994, La lengua ibérica, *Revista española de lingüística* 24-2, 263-287.
- CORREA, J.A. 1999, Las nasales en ibérico, *Pueblos, lenguas y escrituras en la Hispania prerromana, Actas del VII coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la península ibérica (Zaragoza 1996)*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 375-396.
- DELMARRE, X. 2002, *Dictionnaire de la langue Gauloise, Une approche linguistique du vieux-celtique continental*, Paris, Editions Errance.
- DONDIN-PAYRE, M. 2001, L'onomastique dans les cités de Gaule centrale (Bituriges Cubes, Éduens, Senons, Carnutes, Turons, Paris), in Dondin Payre, M., Raepsaet-Charlier, M.T., (eds.) *Noms, Identités culturelles et romanisation sous le Haut-Empire*, Bruxelles.
- FARIA, A.M. de 1991, Antropónimos em inscrições hispânicas meridionais, *Portugalia Nova Serie* XI-XII, 73-88.
- FARIA, A.M. de 1995, Algunas notas de onomástica ibérica, *Portugalia Nova Série* XVI, 323-330.
- FARIA, A.M. de 2000, Onomástica paleohispânica: revisão de algumas leituras e interpretações *Revista Portuguesa de Arqueologia* 3-1, 121-151.
- FARIA, A.M. de 2002a, Crónica de onomástica paleohispânica (3), *Revista Portuguesa de Arqueologia* 5-1, 121-146.
- FARIA, A.M. de 2002b, Crónica de onomástica paleohispânica (4), *Revista Portuguesa de Arqueologia* 5-2, 233-244.
- FARIA, A.M. de 2003, Crónica de onomástica paleohispânica (6), *Revista Portuguesa de Arqueologia* 6-2, 313-334.
- FARIA, A.M. de 2004, Crónica de onomástica paleohispânica (7): trezentas e cinquenta observações a Jesús Rodríguez Ramos, *Revista Portuguesa de Arqueologia* 7-1, 273-315.
- FERRER i JANÉ, J. 2005, Novetats sobre el sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives, *Acta Palaeohispanica IX: Actes del IX Col·loqui Internacional de Llengües i Cultures Paleohispàniques, Palaeohispanica* 5, (Barcelona 20-24 d'octubre de 2004), Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 957-982.
- FERRER i JANÉ, J. 2006, Nova lectura de la inscripció ibèrica de La Joncosa, *Veleia* 23, 127-167.
- FERRER i JANÉ, J. 2007, Sistemes de marques de valor lèxiques sobre monedes ibèriques, *Acta Numismàtica* 37, 53-73.
- FERRER i JANÉ, J., GIRAL, F. 2007, A propósito de un semis de ildi?da con leyenda erder. Marcas de valor léxicas sobre monedas ibéricas, *Palaeohispanica* 7, 45-61.
- FLETCHER, D. 1985, Algunas notsa sobre el plomo ibérico de El Castell (Palmós), *Zephyrus* XXXVII, 123-131.
- FLORS, E., MARCOS, C. 1998, Estudi preliminar de les excavacions del jaciment ibèric de la Morrandia (Ballestar, Castelló), *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 19, 291-309.

- GÓMEZ PANTOJA, J., ALFARO, E. 2001, Indigenismo y romanización en las tierras altas de Soria, *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania. Actas del VIII Coloquio Internacional sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica (Salamanca, 1999)*. Salamanca, Universidad de Salamanca, 169-187.
- GUERIN, P. 2003, *El Castellet de Bernabé y el horizonte ibérico pleno edetano*, Valencia.
- JORDÁN, C. 2004, *Celtibérico*, Ediciones Universidad de Zaragoza, Zaragoza.
- JUNYENT, E. 1972, Los materiales del poblado ibérico de Margalef, en Torregrossa (Lérida), *Pyrenae* 8, 89-132.
- JUNYENT, E. 2002, 28. Tortera, in Ribes, J. Ll. (ed.) *Sala d'arqueologia: Catàleg, Quaderns de la Sala d'Arqueologia 2*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs.
- HOZ, J. de 1979, Escritura e influencia clásica en los pueblos prerromanos, *Archivo Español de Arqueología* 52, 227-250.
- HOZ, J. de 2001, Hacia una tipología del ibérico, *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania, Actas del VIII coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la península ibérica (Salamanca 1999)*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 335-362.
- HOZ, J. de 2005, Fusayola de Segeda, *Kalathos* 22-23, 399-405.
- IRC V., FABRE, G., MAYER, M., RODÀ, I. 1991 *Inscriptions romaines de Catalogne V. Suppléments aux volumes I-IV et instrumentum inscriptum*, Paris, De Boccard.
- LAMBERT, P.Y. 1994, *La langue gauloise. Description linguistique, commentaire d'inscriptions choisies*, Paris, Editions Errance.
- LARA, F. 1974, *Lérida. Museo Arqueológico*, Lleida, Dilagro Ediciones.
- MALUQUER, J. 1968, *Epigrafía prelatina de la península ibérica*, Barcelona, Instituto de Arqueología y Prehistoria, Universidad de Barcelona.
- MICHELENA, L. 1976, Ibérico –*Actas del I Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica (Salamanca 1975)*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 353-362.
- MONCUNILL, N. 2007, *Lèxic d'inscripcions ibèriques (1991-2006)*, Tesis Doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- ORDUÑA, E. 2006, *Segmentación de textos ibéricos y distribución de los segmentos*, Madrid, Departamento de Filología Clásica. Facultad de Filología de la UNED.
- PANOSA, M.I. 1993, Nuevas inscripciones ibéricas de Cataluña, *Complutum* 4, 175-222.
- PANOSA, M.I. 1999, *La escritura ibérica en Cataluña y su contexto socioeconómico (Siglos V-I a.C.)*, Anejos de Veleia, Series Minor 13, Vitoria-Gasteiz, Universidad del País Vasco.
- PANOSA, M.I. 2001, Novedades de epigrafía ibérica en Cataluña y algunos aspectos metodológicos, *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania, Actas del VIII coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la península ibérica (Salamanca 1999)*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 511-540.
- PANOSA, M.I. 2005, Nous documents ibèrics de l'àrea catalana, *Acta Palaeohispanica IX: Actes del IX Col·loqui Internacional de Llengües i Cultures Paleohispàniques, Palaeohispanica 5, (Barcelona 20-24 d'octubre de 2004)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1049-1066.
- PÉREZ OROZCO, S. 2007, Sobre la posible interpretación de algunos componentes de la onomástica ibérica, *Estudios de lenguas y epigrafía antiguas – E.L.E.A* 8, 89-117.
- PITA, R. 1953, Datos arqueológicos ilderdenses IV, *Ilerda* XVII, 99-110.
- PITA, R. 1975, *Lérida ilergete, Tomo I, Cultura Ilerdense*, Lleida, Dilagro Ediciones.
- PRESCOT, A.E. 1980, Estudio de la inscripción inédita de la fusayola del poblado ibérico de Castell de Palamós (Gerona) y sus relaciones con otros textos, *Cypsela* 3, 147-152.
- PUJOL, J.; GARCIA ROSELLÓ, J. 1982-1983, El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme). Un jaciment d'època ibèrica situat en la rodalia del poblament ibèric de Burriac, *Laietania* 2-3, 46-115.
- QUINTANILLA, A. 2005, Palabras de contenido verbal en ibérico, *Acta Palaeohispanica IX: Actes del IX Col·loqui Internacional de Llengües i Cultures Paleohispàniques, Palaeohispanica 5, (Barcelona 20-24 d'octubre de 2004)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 507-520.
- RIPOLLÈS, P.P. 2001, Una leyenda monetaria inédita de *Saitabi, Sagvntvm (P.L.A.V.)* 33, 167-170.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. 2000, Vocales y consonantes nasales en la lengua ibera, *Faventia* 22/2, 25-37.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. 2001a, El término (t)eban(en) en la lengua ibera: 'coeravit' vs. 'filius', *Arse* 35, 59-85.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. 2001b, Aspectos de la morfología de los formantes segundos de los compuestos de tipo onomástico en la lengua ibera, *Faventia* 23/1, 7-19.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. 2001c, Signos de lectura problemática en la escritura ibérica, *Archivo Español de Arqueología* 74, 281-290.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. 2002, Índice crítico de formantes de compuesto de tipo onomástico en la lengua ibera, *Cypsela* 14, 251-275.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. 2003a, ¿Existe el doble sufijo de 'genitivo' –ar –en en la lengua ibera?, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 23, 251-255.

- RODRÍGUEZ RAMOS, J. 2003b, Revisión de algunas lecturas de las inscripciones íberas levantinas no monetales publicadas en los *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, *Pyrene* 33-34, 365-373.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. 2004, *Análisis de epigrafía íbera*, Anejos de Veleia, Series Minor 12, Vitoria-Gasteiz, Universidad del País Vasco.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. 2005, Introducció a l'estudi de les inscripcions ibèriques, *Revista de la Fundació Privada Catalana per l'Arqueologia ibèrica* 1, 13-144.
- SARRIÓN, I. 2003, Dos nuevas inscripciones ibéricas del Castellet de Bernabé, in Guerin, P., *El Castellet de Bernabé y el horizonte ibérico pleno edetano*, Valencia, 363-368.
- SCHMOLL, U. 1959, *Die Sprachen der vorkeltischen Indogermanen Hispaniens und das Keltiberische*, Wiesbaden.
- SILES, J. 1985, *Léxico de inscripciones ibéricas*, Madrid, Epigrafía Hispánica, Ministerio de Cultura.
- SILGO, L. 1994, *Léxico ibérico*, Valencia, Real Academia de Cultura Valenciana, Sección de Estudios Ibéricos, Estudios de lenguas y epigrafía antiguas – E.L.E.A.; 1.
- SILGO, L. 1996, Avance a un estudio de las formas flexivas en ibérico, *La Hispania Prerromana*, 301-310.
- SILGO, L. 1999, Cuatro grafitos de El Palomar (Oliete) en el Museo de Teruel, *Cauce* 3, 26-31.
- SILGO, L. 2001, Grafitos ibéricos de El Palomar (Oliete, T), *Palaeohispanica* 1, 347-352.
- SILGO, L. 2002, Las inscripciones ibéricas de Liria, *Arse* 36, 51-79.
- TOLOSA, A. 2007, ¿La palabra "lobo" en ibérico?, *Estudios de lenguas y epigrafía antiguas. E.L.E.D.* 8, 159-163.
- UNTERMANN, J. 1985, Dos inscripciones ibéricas recién halladas, de Castell de Palamós (Gerona), *Symbolae Ludovico Michelena oblatae*, 433-441.
- UNTERMANN, J. 1986, La gramática de los plomos ibéricos, *Veleia* 2-3, 35-56.
- UNTERMANN, J. 1990, *Monumenta Linguarum Hispanicarum Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien*, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag (ed).
- UNTERMANN, J. 1995, La lengua ibérica: nuestro conocimiento y tareas futuras, *Veleia* 12, 243-256.
- UNTERMANN, J. 1996a, Los plomos ibéricos, *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas - E.L.E.A.* 2, 75-108.
- UNTERMANN, J. 1996b, La frontera entre las lenguas ibérica y celtibérica en las provincias actuales de Zaragoza y Teruel, a *Homenaje a Purificación Atrián*, Teruel, 177-189.
- UNTERMANN, J. 1997, *Monumenta Linguarum Hispanicarum Band IV. Die tartessischen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften*, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag (ed).
- UNTERMANN, J. 1998, Comentario sobre una lámina de plomo con inscripción ibérica de la colección D. Ricardo Marsal, Madrid, *Habis* 29, 7-22.
- UNTERMANN, J. 2002, Lengua ibérica y leyendas monetales, *X Congreso Nacional de Numismática (Madrid 1998)*, Madrid, 1-10.
- UNTERMANN, J. 2005, La lengua ibérica en el País Valenciano, *Món ibèric als Països Catalans, XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà 2003)*, Puigcerdà, 1135-1150.
- VALLADOLID, J. 1998, La estela inscrita ibérica conocida como 'lápida de Liria': Una nueva interpretación, *Veleia* 15, 241-256.
- VELAZA, J. 1991, *Léxico de inscripciones ibéricas (1976-1989)*, Aurea Saecula 4, Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona.
- VELAZA, J. 1993, Una nueva lápida ibérica procedente de Civit (Tarragona), *Pyrenae* 24, 159-165.
- VELAZA, J. 1996, *Chronica Epigraphica Iberica: hallazgos de inscripciones ibéricas en Levante, Cataluña, Aragón y Navarra (1989-1994)*, *La Hispania Prerromana, Actas del VI coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la península ibérica (Coimbra 13-15 de octubre de 1994)*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 311-337.
- VELAZA, J. 2002, Ibérico –te, *Palaeohispanica* 2, 271-275.
- VELAZA, J. 2004, *Chronica epigraphica ibérica VI (2003)*, *Palaeohispanica* 4, 325-332.
- VELAZA, J. 2006a, Tras las huellas del femenino en ibérico: Una hipótesis de trabajo, *Palaeohispanica* 6, 247-254.
- VELAZA, J. 2006b, *Chronica epigraphica ibérica VII (2004-2005)*, *Palaeohispanica* 6, 303-327.
- VICENTE, J. et al. 1990, En Oliete hace dos mil años (catálogo de la exposición).
- VILLARONGA, L. 1994, *Corpus nummum Hispaniae ante Augusti aetatem*, Madrid.
- VILLARONGA, L. 1998, Les dracmes ibèriques i llurs divisors, Barcelona.

